

Szlachta w Rzeczypospolitej Obojga Narodów

Przeciętni Czytelnicy swe wiadomości o szlachcie polskiej czerpali z książek – przede wszystkim z trylogii Henryka Sienkiewicza, z filmów fabularnych i szkolnych podręczników historii. Są to przeważnie dość romantycznie przedstawione postacie. A jakąż była szlachta polska naprawdę? Dziś przedstawię to naszym Czytelnikom.

PETRO HAWRYŁYSZYN

Szlachta polska – stan społeczny istniejący w Królestwie Polskim, Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz na obecnych ziemiach polskich, litewskich, łotewskich, białoruskich i ukraińskich.

Historycy uważają obecnie, że szlachta powstała z przekształcenia się stanu rycerskiego w szlachecki. Ukształtowała się w Europie w średniowieczu. Pochodzenie stanu szlacheckiego wywodzi się z dawniejszych czasów, z arystokracji plemiennych (wodzowie plemion, starszyzna, uprzywilejowane kasty wojowników) jeszcze z okresu wędrówki ludów. Faktycznie, pierwszymi szlachciami byli rycerze. To była grupa uprzywilejowana i obdarzana przywilejami przez władców, jako główne ich oparcie w dążeniu do władzy i w jej utrzymaniu. Po pewnym czasie godność szlachecką można było uzyskać poprzez uszlachcenie – w nagrodę za zasługi dla władcy lub z czasem zwykłą drogą kupna tytułu.

Nazwa szlachta wywodzi się z niemieckiego słowa „geschlecht” (ród) lub od starego dolnoniemieckiego określenia „slahta” – rąbać. Co ciekawe, do Polski słowo przyszło z Czech. Mianem tym określano ludzi szlachetnie urodzonych, czyli wywodzących się od rodziców o takim samym pochodzeniu lub uszlachconych w uznaniu jakichś szczególnych zasług. Formalnie i prawnie nie istniało w Polsce rozróżnienie między szlachtą wyższą i niższą, różnice leżały jedynie w bogactwie.

Według polskiego etnografa Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego słowo „szlachta” należy łączyć z trzonem Lach. (z-lachcić). W książce „O Sławiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem” (1818) pisał: „Kto się dorobił godności zasługami (...), ten mógł się dostać do grona lachów, ten mógł powiększyć koło lachów, zatem ten z-lachcił się, stał się zlachconym, otrzymywał znak rodzinny, herb i dawał początek rodowi ślacheckiemu”. Od XIV w. wśród polskiej szlachty zapanowała tendencja dodawania do nazwisk odmiejscowego morfemu -ski, -cki lub -dzki. Była to charakterystyczna końcówka dla szlacheckich nazwisk polskiego

POLSKI SZLACHCIC W KONTUSZU I ŻUPANIE Z ROGATYWKĄ W RĘKU NA XVIII-WIECZNYM RYSUNKU JANA NORBLINA

SZLACHCIC POLSKI – POPULARNY, IMAGINACYJNY PORTRET STANISŁAWA ANTONIEGO SZCZĘKI, OK. 1735-1740, NIEZNANEGO AUTORA, GALERIA PAŁACU W WILANOWIE

pochodzenia. Nazwiska z tego typu przyrostkami były analogowym zwrotem tytułowym do występujących w szlacheckich nazwiskach za granicą, podobnie jak we Francji „de” czy w Niemczech „von”.

W Koronie na mocy konstytucji sejmu 1505 roku, na Litwie – Statutu, szlachectwo tracili ci, którzy osiedlili się w mieście, zajmowali się kramarstwem,

POTWIERDZENIE PRZEZ KRÓLA POLSKIEGO STEFANA BATOREGO NA SEJMIE KORONACYJNYM W 1576 ROKU PRAW I PRZYWILEJÓW SZLACHTY RZECZYPOSPOLITEJ

szynkarstwem oraz pełnili urzędy miejskie. Szlachectwo tracono czasowo. Ale w 1633 r., kiedy sejm uchwalił konstytucję „O wywodzeniu szlachectwa” – wtedy nie tylko wykluczono możliwość powrotu, ale odmawiano szlachectwa dzieciom urodzonym w czasie, gdy rodzice uprawiali zawody miejskie.

Do dziś w nauce historycznej trwają spory o rzeczywistą liczbę stanu szlacheckiego w I Rzeczypospolitej. Według historyka Witolda Kuli szlachta stanowiła 8-10% ogółu ludności, natomiast wg Normana Daviesa chodzi o 6,6% ogółu mieszkańców.

W obrębie szlachty można wydzielić cztery grupy: magnaterię, ziemiaństwo (pose-sorów jednej lub kilku wiosek), szlachtę zagrodową i gołotę. Szlachta zaściankowa, zwana także szlachtą zagrodową – potoczne określenie tzw. szlachty okolicznej, drobnej szlachty. Gołota (Gołota szlachecka) – uboga część szlachty legitymująca się szlacheckim rodowodem, lecz nie posiadająca żadnej ziemi. Szlachta zaściankowa, zwana także szlachtą zagrodową – potoczne określenie tzw. szlachty okolicznej, drobnej szlachty. Szlachta zaściankowa występowała głównie na terenach Ukrainy, Litwy, na Kresach.

Co ciekawe, w I Rzeczypospolitej herb przysługiwał najczęściej pewnej grupie ludzi, a nie pojedynczej osobie. Więc polski szlachcic dzielił swój herb z wieloma rodzinami, czasem z nim nie spokrewnionymi, a mającymi identyczny herb. Teraz trudno wyjaśnić, czym kierowano się wybierając nazwy herbowe – panowała tu zupełna dowolność. Ponieważ nie było w Polsce żadnego „kolegium heraldycznego”, które rozstrząsałoby kwestie sporne w zakresie pochodzenia, osoba, która była podejrzana o podszywanie się pod jakiś herb, była wzywana do sądu. Tam musiała okazać odpowiednie papiery nobilitacyjne, albo przedstawić sześciu szlachetnie urodzonych świadków, którzy zaświadczały o przynależności danej rodziny do stanu szlacheckiego od co najmniej trzech pokoleń.

Od wieku XVII szlachta w Polsce stała się bardziej hermetyczna, dążyła do podkreślenia swej wyjątkowości. Praktykowano legitymowanie się dokumentami rodowymi – osobnie nie posiadające takowych nie miały wielkich szans na wejście do starych rodzin. Małżeństwa zawierane między osobami szlachetnie urodzonymi z osobami o bardziej pospolitym pochodzeniu czy mieszczańskim

były w społeczeństwie postrzegane jako mezalianse. Prowadziło to wreszcie do endogamii i zamykania się szlachty w wąskiej grupie. Później szlachta zaczęła tracić swe znaczenie. Coraz ważniejsze stawało się wykształcenie i stan posiadania – a te nie zawsze szły w parze z dawnym pochodzeniem rodu.

Stan ten funkcjonował do 1921 r., kiedy prawnie, na mocy konstytucji został zniesiony. Upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie oznaczał końca istnienia szlachty polskiej, która stała się odtąd częścią szlachty mocarstw ościennych i podlegała prawom stanu szlacheckiego wynikającym z ustawodawstwa królestwa pruskiego, cesarstwa rosyjskiego i cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego (później austriackiego).

Historyk Tomasz Lenczewski zaznacza, że „działalność Heroldii Cesarstwa Rosyjskiego wraz z okresem istnienia Heroldii Królestwa Polskiego oraz „polskich” Deputacji Wywodowych rosyjskich guberni zachodnich, pruskiego Urzędu Heroldyjnego i galicyjskiego Wydziału Stanów (później Wydziału Krajowego) we Lwowie spowodowała duże zmiany w liczbie i strukturze szlachty polskiej, począwszy od zwykłych czynności rejestracyjnych po żmudną procedurę legitymacyjną, noszącą, zwłaszcza w Rosji po powstaniu listopadowym, znamiona represji... Wreszcie mimo depolonizacyjnych skutków – poprawiła wizerunek szlachty polskiej na tle szlachty zachodniej Europy. Mamy więc dziś do czynienia z potomkami szlachty polskiej, których przodkowie dokonali legitymacji szlacheckiej w ramach istniejących praw monarchii austriackiej czy rosyjskiej (w Królestwie Polskim jako szlachta polska), względnie złożyli przysięgę na wierność monarchii (w Prusach). Z drugiej zaś strony pozostają wszyscy ci, których przodkowie byli autentyczną szlachtą przed 1795 rokiem i którzy z powodu wielu złożonych przyczyn nie potrafili swego szlachectwa udowodnić lub zachować”.

Na podstawie:

Lenczewski T. Szlachta polska po 1918 r. URL: <http://tomasz-lenczewski.pl/teksty/historia/szlachta-polska-po-1918-r/>

Piekosiński F. O dynastycznym szlachty polskiej pochodzeniu, 1888.

Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. К.: Вид-во Солюмії Павличко „Основи”, 2008.

Польща – нарис історії. За ред.: Влодзімежа Мєнджецького та Єжи Брацісевича; пер. з пол. Івана Сварника; Ін-т нац. пам’яті, Коміс. переслідування злочинів проти пол. народу. Варшава: Вид-во Ін-т нац. пам’яті, 2015.

POLSKA SZLACHTA W MUNDURACH WOJEWÓDZKICH, XVIII W.